

P. K. FEYERABEND: PREKRAČOVANIE OBZOROV ČI DEŠTRUKCIA VEDY?

Pavol JABLONICKÝ

P. K. FEYERABEND: TRANSGRESSION OF HORIZONS OR DESTRUCTION OF SCIENCE?

The aim of the paper is to give an outline of the development of Feyerabend's thought through four basic periods: the realist-empiricist, intermediate, relativist and, finally, process-realistic periods. The ideas Feyerabend presents in his papers are often misunderstood and misinterpreted. The author attempts at reevaluation of his work within the philosophy of science and to show the applicability of his ideas in problem solving in contemporary philosophy, epistemology and methodology of science as well as in other areas of sciences – e. g. anthropology or cognitive sciences. In his view Feyerabend's ideas are still valid especially in analyses concerning different approaches to the problems of scientific realism, connections between perception and cognition, and comparability of radically different scientific conceptions (types of rationality etc.)

Aj keď Paul Karl Feyerabend (1924 – 1994) patrí medzi najvýznamnejších predstaviteľov *historickej školy* vo filozofii vedy a spolu s Kuhnom, Lakatosom a ďalšími výrazne ovplyvnil vývoj filozofie a metodológie vedy v uplynulých desaťročiach, jeho dielo a názory sú širšej odbornej verejnosti u nás doposiaľ pomerne málo známe. Podľa najrozšírenejších predstáv Feyerabend vo svojich dielach obhajoval úplný anarchizmus, univerzálny relativizmus, odmietal existenciu racionality a tvrdil, že svet vedy a poznania je celkom pod vplyvom moci, subjektivismu a propagandy. Tieto termíny, ak ich chápeme v ich zvyčajnom zmysle, nepopisujú Feyerabendovu filozofiu a jedným z cieľov tejto štúdie je ukázať, že populárny obraz Feyerabendovej filozofie je z veľkej časti zavádzajúci. Je pravda, že Feyerabendovo dielo je primárne deštruktívne, avšak bližší pohľad nám odhalí, že v rovnakej miere ponúka podnety k vytvoreniu novej, alternatívnej koncepcie vedeckej racionality. Skonštruovať jej celostný obraz je samozrejme úloha, ktorá sa vymyká možnostiam jednej štúdie. Môj zámer je skromnejší: spochybniť niektoré predsudky zviazané s kritickou časťou Feyerabendových názorov a uvoľniť tak priestor k hlbšiemu uvažovaniu a diskusii o pozitívnych aspektoch jeho diela.

Feyerabendovu tvorbu môžeme inštrumentálne rozčleniť do štyroch základných období.¹ V prvom období, ktoré uzatvára rok 1962, sa Feyerabend

¹ Toto delenie je len približné a schematické. Vývin Feyerabendových názorov je omnoho komplikovanejší a nedá sa zachytiť v rámci jednej štúdie v celej komplexnosti vplyvov a prelínajúcich sa motívov.

pod vplyvom filozofie Viedenského krúžku stotožňoval s novopozitivistickými názormi na otázky vedy a filozofie. Jeho tvorba však bola ovplyvnená aj názormi Poppera a neskorého Wittgensteina, čím od počiatku získala charakteristický kritický a antidogmatický náboj. Feyerabend obhajoval realistické a empiristické pozície v intenciách kritického racionalizmu, ktorým sa postupne začal vzdľaťovať v druhom období, trvajúcim do roku 1975. Počas tohto obdobia podrobil ostrej kritike názory logického empirizmu a postupne sa vymaňoval aj spod Popperovho vplyvu. Rozvíjal vlastný model pluralistickej metodológie vedy, založený na princípoch proliferácie a tenacity a opierajúci sa o kontextuálnu teóriu významu. Monografiou *Proti metóde* [15], vydanou roku 1975, sa vzdáva ambícií vytvoriť univerzálny metodologický model založený na empiristických a realistických stanoviskách a rozvíja vlastnú „konceptiu“ epistemologického anarchizmu, ktorou sa začína tretie obdobie jeho tvorby. Relativistické postoje a názory, ktoré obhajoval predovšetkým vo svojej druhej monografii *Veda v slobodnej spoločnosti* [17] však nie sú finálnou podobou jeho filozofie. Už od vydania prvého zväzku svojich *Philosophical Papers* [21] v roku 1981 začal Feyerabend formulovať svoje názory v podobe vlastného poňatia realistickej filozofie, procesuálneho realizmu, ktorý je typický pre štvrté a zároveň posledné obdobie jeho činnosti.

Kritika redukcionizmu a nemennosti významu

Feyerabend získal v roku 1951 doktorát z filozofie za prácu *O teórii básových výrokov* [6], ktorú písal pod Kraftovým vedením.² Už v tejto práci – napriek tomu, že podľa jeho vlastných slov patril medzi „zúrivých pozitivistov“ ([29], 294) – možno sledovať postupný odklon od postojov logického empirizmu, čo dokumentuje jedna zo základných téz práce, podľa ktorej „interpretácia observačných tvrdení je determinovaná teóriami, ktoré používame na vysvetlenie toho, čo pozorujeme, a mení sa až so zmenou týchto teórií.“³ ([21], 31)

² Feyerabend, napriek tomu, že počas celej svojej kariéry pôsobil ako profesor filozofie, filozofiu ako odbor paradoxne nikdy neštudoval. Krátko po vojne začal študovať spev a dramaturgiu vo Weimare, neskôr prestúpil na univerzitu vo Viedni, kde študoval históriu a pomocné vedy historické a až po ďalšom roku začal študovať fyziku a astronómu. Počas štúdia prírodných vied nadviazal úzku spoluprácu s Viktorom Kraftom a stal sa študentským vodcom filozofického krúžku, ktorý sa orientoval na analýzu filozofických problémov vedy. Mnohostrannosť záujmov významným spôsobom ovplyvňovala aj jeho filozofickú tvorbu. K týmto aspektom jeho diela viď napríklad [25] a [45].

³ V dizertácii sa prejavuje vplyv neskorého Wittgensteina, ktorého analýze sa Feyerabend vo svojich skorých prácach venoval. Dostal dokonca možnosť študovať pod jeho vedením

Aj keď v práci možno vidieť zárodky jeho neskorších radikálnejších ideí, Feyerabend sa v tomto období pokúšal skonštruovať taký teoreticko-metodologický model, ktorý by obsahoval *univerzálne* pravidlá pokrývajúce *všetky* prípady vývoja vedeckého poznania.

Dôležitým medzníkom Feyerabendovej tvorby, od ktorého môžeme sledovať kontinuálny vývin jeho vlastnej ucelenej koncepcie filozofie vedy, je štúdia *Explanácia, redukcia a empiricismus* [8] z roku 1962. V nej podrobil kritike predovšetkým formalistické ladenie explanácie a teoretický redukcionizmus autorov, ako sú Hempel, Oppenheim, či Nagel. ([33], 321; [40], 301) Kriticky analyzoval aj chápanie komparácie teórií a ideu striktného kumulativizmu vo vývoji vedy, úzko zviazané s týmito problémami. Podobne ako Kuhn v tom istom období aj Feyerabend argumentuje, že novopozitivistický pohľad na vývin vedy nezodpovedá historickému vývoju a jeho osvojenie vedie v konečnom dôsledku k ideovej strnulosti a dogmatizmu.

Feyerabend sa v prvom rade snažil poukázať na neadekvátnosť chápania *explanácie a redukcie* v rámci novopozitivistickej filozofie vedy. Vychádzal pritom z predpokladu, že medzi dve základné zásady logického empirizmu patria: 1. *zásada dedukovateľnosti*, resp. *zlučiteľnosti* a 2. *zásada nemennosti významu*, podľa ktorých:

„(1) V danej oblasti sú prípustné len také nové teórie, ktoré už buď *obsahujú* teórie, ktoré sa v tejto oblasti používajú, alebo sú s nimi prinajmenšom *konzistentné* v rámci danej oblasti; a

(2) význam [termínov] v procese vedeckého vývoja musí ostať nemenný; to znamená, že všetky budúce teórie budú vyjadrované takým spôsobom, že ich použitie v explanácii nebude znehodnocovať to, čo hovorí vysvetľovaná teória.“ ([27], 83)

Tieto dve zásady patrili podľa Feyerabenda medzi základné piliere kumulativistického obrazu vedy ako postupného, lineárneho hromadenia poznatkov. Redukovaná (staršia) teória musí byť logicky dedukovateľná z redukujúcej (mladšej) teórie alebo musí byť s ňou konzistentná v danej oblasti a zároveň platí, že význam termínov používaných v teóriách nasledujúcich po sebe je invariantný. Analogické podmienky platia aj pre explanáciu: „explanandum musí byť logicky dedukovateľné z informácie obsiahnutej v explananse.“ ([8], 34) Inými slovami, nová teória, ktorá má ambície nahradiť staršiu teóriu,

v Cambridge, avšak Wittgenstein zomrel krátko predtým, ako Feyerabend prišiel do Británie. Preto si ako školiteľa vybral Poppera, u ktorého študoval od roku 1952 na londýnskej School of Economics.

musí byť plne v súlade s jej základnými tvrdeniami, pričom má prijať aj jej ontológiu. Feyerabend sa snažil ukázať, že ani teória formálnej redukcie, ani teória explanácie nezodpovedajú historickým faktom pri pokusoch o realistické vysvetlenie procesu rozvoja vedeckého poznania. Ako príklady neadekvátnosti zásady zlučiteľnosti uvádza, že Newtonova teória je nekonzistentná s Galileiho zákonom voľného pádu a s Keplerovými zákonmi, že vlnová optika nie je zlučiteľná s geometrickou optikou a podobne. Napríklad podľa Galileiho zákona „zrýchlenie voľne padajúceho telesa je konštantné, zatiaľ čo aplikácia Newtonovej teórie na telesá, ktoré sa nachádzajú v blízkosti povrchu Zeme, predpokladá zrýchlenie, ktoré nie je konštantné, ale *klesá* (hoci nepozorovateľne) spolu so vzdialenosťou od stredu Zeme. Záver: ak je meradlom metódy skutočná vedecká procedúra, zásada zlučiteľnosti je neadekvátna.“ ([27], 85)

Pomocou historických príkladov z dejín vedy analogicky upozornil aj na neadekvátnosť zásady nemennosti významov, keď medzi inými poukázal na zmenu významu termínu „hmotnosť“ v závislosti od toho, či sa používa v rámci špeciálnej teórie relativity, alebo v rámci klasického zákona zachovania hmotnosti: „Veľký rozdiel medzi relativistickou a klasickou koncepciou hmotnosti sa ukáže jasnejšie vtedy, keď si uvedomíme, že v prvej z nich je *reláciou* zahrňujúcou relatívne rýchlosti medzi objektom a systémom súradníc, zatiaľ čo v druhej je *vlastnosťou* samotného objektu a nezávisí od jeho správania v systéme súradníc.“ ([27], 86) Zmena významu sa podľa Feyerabenda netýka len teoretických, ale aj observačných termínov a jej dôsledkom je, že novopozitivistické koncepcie formálnej explanácie a redukcie zlyhávajú: medzi nezlučiteľnými teóriami nemôžu existovať vzťahy striktnej dedukovateľnosti. Paradoxným dôsledkom novopozitivistického prístupu, napríklad pri snahe ukázať staršiu teóriu impetu ako logický dôsledok novej Newtonovej teórie pohybu, by bola „požiadavka odvodiť z pravdivých premís nepravdivý záver.“ ([8], 68)

Naviac, v prípade teórií vyššieho stupňa – takzvaných univerzálnych teórií – spolu so zmenou významu termínov v procese nahradenia jednej teórie

⁴ Teórie, ktoré majú vlastnú ontológiu, pravidiel a predpoklady, ktoré spolu dávajú význam observačným výrokom. Upravenie termínu by si vyžadovalo väčší priestor, nasledujúci citát však umožňuje čitateľovi vytvoriť si o ňom aspoň základnú predstavu „Keď hovorím o *teóriách*... budem požadovať, aby takto pomenovaný uhol pohľadu bolo možné aplikovať príjmenšom na niektoré aspekty všetkého, čo je. Všeobecná teória relativity je teóriou v tomto zmysle, „všetky havrany sú čierne“ nie je. Existujú určité podobnosti medzi mojim používaním termínu „teória“ a Quinovou „ontológiou“ Carnapovým „lingvistickým rámcom“ . Wittgensteinovou „jazykovou hrou“ . Paretovou „teóriou“ . Whorfovou „metafyzikou“ . Kuhnovou „paradigmou“, atď“ ([11], 105)

d'alšou dochádza tiež niekedy k nahradeniu staršej ontológie. Tak Feyerabend objavuje problém *nesúmerateľnosti*: nesúmerateľnosť teórií sa podľa Feyeraabenda týka univerzálnych teórií v prípade, ak sa snažíme o ich realistickú interpretáciu pomocou kritérií navrhovaných logickými empirikmi. Ak akceptujeme realistické chápanie teórií a teoretické zaťaženie observačných tvrdení, potom musíme akceptovať záver, že niektoré teórie sú nesúmerateľné. To znamená, že v dôsledku absencie spoločných kritérií posudzovania teórií nie je možné uskutočniť objektívnu komparáciu teórií v súlade s novopozitivistickými pravidlami, rovnako ako aj následný racionálny výber medzi konkurujúcimi si univerzálnymi teóriami.

Viaceri autori z týchto dôsledkov vyvodili záver, že Feyerabend popiera možnosť racionálnej komparácie teórií vôbec a popiera tak samotnú ideu racionality vedy. Ak si uvedomíme, že jeho argumenty sa týkajú len *univerzálnych* teórií, interpretovaných *realisticky* a pomocou *novopozitivistických* kritérií, horeuvedený záver sa ukáže ako úplne nesprávny. Naopak, je zrejme, že Feyerabend vôbec nespochybnuje racionalitu vedy, ale konkrétne – novopozitivistickú – koncepciu racionality vedy, ktorá nie je schopná vysvetliť zásadné udalosti v dejinách vedy v súlade so svojimi vlastnými kritériami: „Nesúmerateľnosť nie je žiadny problém pre vedu... je to problém len pre niektoré veľmi naivné filozofické teórie, a keďže tieto teórie sú považované za podstatné prísady istého typu „rationality“, tak pre tento typ tiež... Nesúmerateľnosť považujem za závan horúceho vzduchu, ktorý zhasína dohorievajúce pozitivistické sviece.“ ([26], 168-170). Súčasťou Feyerabendovho myslenia od počiatku bolo, že vedecké teórie sú v skutočnosti súmerateľné, je to však súmerateľnosť založená na iných princípoch, ako sú tie, ktoré navrhujú predstavitelia logického empirizmu.⁵

Teoretický a metodologický pluralizmus

Zistenie, že interpretácia observačných tvrdení je závislá od teórie a mení sa až so zmenou teoretického pozadia, viedlo Feyerabenda k ďalšiemu rozvíjaniu svojich názorov. V štúdií *Ako byť dobrým empirikom* [9] si dáva za cieľ

⁵ Zdôrazňujem, že podľa Feyeraabenda sa nesúmerateľnosť teórií vyskytuje, len ak aplikujeme novopozitivistické kritériá na univerzálne teórie, ktoré sú interpretované *realisticky*. Feyerabend predpokladá, že existuje objektívny, nezávislý svet a že vedecké teórie si nárokujú, aby sme ich interpretovali realisticky. Ak sa uspokojíme napríklad s inštrumentalistickou interpretáciou vedeckých teórií, problémy späté s nesúmerateľnosťou nevznikajú. „Teórie je možné interpretovať rôzne. V niektorých interpretáciách sú súmerateľné, v iných nie. Napríklad v inštrumentalistickej interpretácii sú súmerateľné všetky teórie, ktoré sa vzťahujú k tomu istému pozorovaciemu jazyku, na základe ktorého sa interpretujú“ ([29], 395)

vybudovať pozitívnu metodológiu empirických vied v intenciách kritického racionalizmu. Ak je cieľom vedy postulovať teórie s čoraz väčším empirickým obsahom a ak akceptujeme, že teória významným spôsobom determinuje samotnú oblasť pozorovateľného, hranice jej explanačných možností odhalíme najlepšie tak, že postulujeme alternatívy k názoru, ktorý je v danej oblasti dominantný. „Dobrym empiristom môžeš byť len vtedy, ak si ochotný pracovať s mnohými alternatívnymi teóriami, nielen s jedným teoretickým hľadiskom a so „skúsenosťou“.“ ([9], 25) Feyerabend tak prechádza na stanovisko *teoretického pluralizmu* a obhajuje názor, že najdôležitejšou funkciou alternatívnych teórií je poskytovať prostriedky na takú kritiku existujúcich a uznávaných názorov, akú nie je možné uskutočniť zvnútra teórie samotnej: „Fakty a teórie sú spojené omnoho intímnejšie, než predpokladá [novopozitivistický] princíp autonómie. Nielenže opis každého jednoduchého faktu je závislý od *nejakej* teórie (ktorá, samozrejme, môže byť veľmi odlišná od testovanej teórie), ale existujú aj fakty, ktoré možno uchopiť iba pomocou teórie, ktorá je alternatívou testovanej teórie a ktoré zostávajú neprístupné, kým sú alternatívy z tohto procesu vylučované.“ ([27], 91-92) Dobrý empirista „vie, že najzákladnejšia a najvšeobecnejšia kritika je kritika založená na alternatívnych teóriách a bude sa sám snažiť vynachádzať takéto alternatívy.“ ([27], 102) Vynachádzanie alternatív „*k názoru, ktorý sa nachádza v centre diskusií, je teda bytostnou súčasťou empirickej metódy.*“ ([27], 93)

V štúdiách *Problémy empiricizmu* [10] a *Odpoveď kriticismu* [11] naďalej vychádzal z Popperovej snahy dosiahnuť maximálnu testovateľnosť vedeckých teórií a svoj teoretický pluralizmus rozšíril o explicitne formulovaný *princíp proliferácie*. ([21], 139-145) Charakterizoval ho ako požiadavku „*vynachádzať a rozpracovávať teórie, ktoré protirečia akceptovaným hľadáiskám, a to aj vtedy, ak sú tieto hľadiská veľmi dobre potvrdené a všeobecne uznávané.*“ ([21], 105) Týmto tvrdením Feyerabend sčasti prekračuje kriticko-racionalistický rámec a pristupuje ku kritike niektorých aspektov Popperovej koncepcie: vytvárať nové alternatívy k dominujúcim teóriám by podľa neho mali vedci neustále, nie až potom, čo boli ustanovené teórie falzifikované. Dôvodom je, že práve postulovanie a kritické rozvíjanie alternatív k prevládajúcim názorom často vedie k objavom, ktoré poukazujú na slabé miesta akceptovaných teórií. Výhodou pluralistického prístupu potom je, že alternatívy zvyšujú empirický obsah prijímaných teórií a môžu byť dokonca nevyhnutnou podmienkou k ich falzifikácii a následnému vyvráteniu. Podľa Feyerabenda je teoretický pluralizmus logickým vyústením Popperovej snahy o čo najprísnejší kriticismus existujúcich teórií a kritizuje Poppera za to, že síce „zohľadnil existenciu alternatívnych teórií, ale nezohľadnil dostatočne

ich význam pri testovaní teórií a pri objavovaní faktov, bez ktorých by sa testovanie určitých teórií mohlo len ťažko uskutočniť.“⁶ ([47], 237) Pluralistickú metodológiu vedy považoval Feyerabend v tomto období za jediná správnu a *univerzálnu* metodológiu vedy.⁷ Alternatívy, ktoré môžu slúžiť na testovanie a kritiku našich súčasných názorov, nemusia byť podľa neho len novovytvorené; ich zdrojom môžu byť aj staršie myšlienky, názory či teórie: princíp proliferácie „nielenže odporúča vynachádzať nové alternatívy, ale predchádza aj eliminácii starších teórií, ktoré už boli vyvrátené. Tieto teórie totiž rozširujú obsah ich víťazných rivalov... Nie sú dejiny heliocentizmu a dejiny atomizmu skvelými príkladmi toho, že predpotopné, nezmyselné idey, na ktoré sa všetci dívali s opovrnutím a ktorým sa vysmievali nielen učenci, ale aj prostí ľudia, sa môžu vrátiť napriek „moderným“ názorom a *že môžu mať dokonca úspech i pri ich zvrhnutí*.“ ([21], 107-108) Princíp proliferácie tak v sebe obsahuje aj konzervatívny, stabilizujúci prvok, ktorý neskôr Feyerabend explicitne formuloval v podobe druhého metodologického princípu – princípu *tenacity* (tvrdošijnosti, pevnosti, úpornosti). Ten predpokladá „že z množstva teórií si vyberáme teóriu, ktorá vzbudzuje nádej, že povedie k najplodnejším výsledkom a že sa tejto teórii pridržame aj napriek značným ťažkostiam, ktorým musí čeliť.“ ([14], 203) Teórie sú schopné ďalej sa vyvíjať a môžu sa zdokonaľovať natoľko, že sa neskôr dokážu vyrovnávať s ťažkosťami, ktoré pôvodne neboli schopné riešiť.

Aj keď v spomínaných štúdiách kritizuje niektoré aspekty Popperovej koncepcie, v tomto období majú jeho názory na Feyerabenda stále významný vplyv. Prejavuje sa napríklad v podobe podmienok, ktoré by mala spĺňať vyhovujúca proliferačná alternatíva. „Ak nájdeme teóriu, ktorá nie je v súlade [s akceptovanou teóriou], ktorá je však schopná zopakovať úspechy dosiahnuté pomocou prijatých teórií, ktorá ponúka novú a nezávislú evidenciu vo svoj prospech, potom môžeme mať dobrý dôvod opustiť akceptované stanoviská a to aj napriek ich úspešnosti.“ ([21], 106) Alternatívne teórie majú podľa Feyerabenda práve tieto charakteristiky, a napríklad nová teória, ktorá

⁶ Feyerabend tak odmieta nielen novopozitivistickú teóriu autonómie faktov, ale aj prepracovanejšiu Popperovu teóriu vo verzii relatívnej autonómie faktov. Táto kritika úzko súvisí s jeho pragmatickou teóriou observácie, avšak jej podrobnejšia analýza presahuje priestorové možnosti tejto štúdie. Pozri napríklad ([47], 237-238)

⁷ V prípade myšlienky pluralistickej metodológie sa Feyerabend podľa jeho vlastných slov inšpiroval dielom J. S. Milla *O slobode Vid'* ([21], 139) alebo slovenský preklad Millovej práce ([37], 79-80) *Oboznámenosť s myšlienkami, ktoré Mill prezentoval v tejto knihe (predovšetkým v kapitole O slobode myslenia a diskusie)*, je podľa mňa jednou z podmienok pochopenia Feyerabendových názorov na pluralistickú metodológiu vedy

len nahradí predikciu staršej, s ňou nezlučiteľnej teórie, ale nie je od nej *experimentálne* odlišiteľná, nie je vyhovujúcou alternatívou.

Feyerabendovi ide o to, aby sme poznanie nechápali ako proces smerujúci k jedinému ideálnemu a ustálenému pohľadu na svet. Tvrdí naopak, že poznanie je skôr „neustále sa zväčšujúci oceán nezlučiteľných alternatív, ktoré sa navzájom nútia k dokonalejšej artikulácii, pričom každá z nich prispieva prosredníctvom tohto súperenia k rozvoju našich mentálnych schopností.“⁸

Kritika Kuhna a Poppera

Štúdiou *Útecha pre špecialistov* [14] z roku 1970 sa Feyerabend ešte výraznejšie vzdialil od kriticko-racionalistických pozícií. Na jednej strane v nej podrobil kritike koncepciu Poppera z pozície kuhnovského pohľadu na vývoj vedy, no svoje výhrady vyjadril aj voči Kuhnovým názorom, predovšetkým v otázke úlohy normálnej vedy. Feyerabend argumentoval proti chápaniu vedeckého pokroku u Kuhna a v súlade s vlastnou koncepciou metodologického pluralizmu požadoval pluralizmus teórií aj v období, v ktorom podľa Kuhna prevažuje jediná nespochybnovaná paradigma. Kuhnovu koncepciu interpretuje ako monoparadigmatický model vedy, ktorý nezodpovedá dejinám vedy; normálna veda podľa neho nie je historickou skutočnosťou. ([14], 207) Tvrdí naopak, že práve „vzájomné pôsobenie a súhra princípov tenacity

⁸ ([21], 107). Tu sa zároveň skrýva odpoveď na častú kritiku Feyerabendových názorov: jeho cieľom nie je hromadiť staré s novým v neustále rastúcom rade striktných, t. j. *nesúmerateľných* alternatív, ktoré sú bez akéhokoľvek vzťahu k sebe ako „monády bez okien“. Nie každé dve konkurujúce si teórie sú nesúmerateľné. Alternatívne teórie síce môžu byť *nezlučiteľné*, no ich pozorovateľné dôsledky a experimentálne možnosti môžu viesť k objavom a zisteniam, ktoré budú relevantné aj pre testovanie iných – s nimi nezlučiteľných – teórií. Podľa Feyerabenda je dôležité práve to, aby alternatívy boli kladené navzájom proti sebe, nie aby stáli izolovane. Zo stretu rozmanitých hľadísk a pomocou *kontrastu*, nielen pomocou analýzy, je možné dospieť k zaujímavým výsledkom a vedeckým objavom. Rovnako aj postulovanie „nesúmerateľných“ teórií má v tomto procese svoj význam; nesúmerateľnosť nie je inherentná a nemenná vlastnosť teórií: „Ak majú súperiace tábory čas, môžu si veci navzájom bez problémov vysvetliť – ale práve teraz vysvetlenie chýba a príbehom sa nerozumie.“ ([26], 151) Podľa Feyerabenda by bolo absurdné tvrdiť napríklad, že ptolemaiovsko-aristotelovský pohľad na vesmír – nezlučiteľný a v niektorých interpretáciách nesúmerateľný s dobovou novovekou vedou – je stále vhodnou alternatívou na realistické vysvetlenie pohybu kozmických telies. Napriek tomu sú podobné „námietky“ často súčasťou kritiky jeho názorov. Ak Feyerabend tvrdí, aby sme predchádzali eliminácii starších teórií, má k tomu predovšetkým dva dôvody: aj „nezmyselné“ idey môžu viesť k zaujímavým objavom, ku ktorým by sa nedalo dospieť prostredníctvom akceptovaných teórií; predovšetkým však zdôrazňuje možnosť kontaminácie súčasných názorov staršími teóriami, ktoré tak môžu tvoriť podstatnú súčasť nevedomovaných predpokladov dnešných vedeckých teórií a môžu tak významne vstupovať do moderných diskusií. Viac k tomuto aspektu uvádzam v súvislosti s analýzou *prírodných interpretácií*.

a proliferácie je esenciálnou črtou skutočného vývoja vo vede.“⁹ ([14], 209) Veda tak, ako ju poznáme, nie je podľa neho časovou následnosťou období normálnej vedy a období revolúcií; obe zložky sa vyskytujú súčasne. Preto Feyerabend ani nepoužíva pojmy „normálna veda“ a „vedecká revolúcia“, ale hovorí skôr o „normálnej zložke“ a „filozofickej zložke“ vedy. ([14], 212) Kritizoval však nielen Kuhnovu koncepciu, s ktorou v mnohých iných bodoch súhlasil, ale aj samotný historický proces rastu vedeckého poznania počas mnohých období minulosti. Plodné a tvorivé idey vznikajú podľa neho neustále; problém spočíva v tom, že často sa im venuje dostatočná pozornosť len v čase vedeckých revolúcií a len vtedy sa im poskytuje čas potrebný na ich plné rozvinutie. Výhoda pluralistického prístupu potom podľa Feyeraabenda spočíva v tom, že „nám umožňuje mať otvorenú myseľ po celý čas, nielen uprostred katastrofy.“ ([14], 208) Treba poznamenať, že Kuhn významne prehodnotil svoje názory na spomenuté otázky a v monografii *The Essential Tension* [34] pripúšťa pluralitu paradigiem, aj keď predovšetkým v oblasti mikroparadigiem sociálnych vied. [48]

Vo vzťahu k Popperovej koncepcii je situácia komplikovanejšia. Feyerabend sa spoznal s Popperom už v roku 1948 v Alpbachu, neskôr študoval pod jeho vedením v Londýne a po roku štúdia dostal možnosť nastúpiť u neho na miesto odborného asistenta. Ponuku odmietol, pretože, ako píše, „vzhľadom k nedostatku vlastnej ucelenej filozofie vedy dával prednosť pretĺkaniu sa svetom ideí vlastnou rýchlosťou pred usmerňovaním rituálom racionálnej debaty“. ([29], 297) Napriek tomu môžeme konštatovať, že Feyerabend bol silno ovplyvnený Popperom (pozri [49]) a v období do roku 1967 ho mnohí z jeho kritikov – nie neprávo – označovali za väčšieho „popperiana“, než bol samotný Popper. Feyerabend rozvíjal jeho ideu vedy ako slobodného súperenia ideí, no postupne čoraz výraznejšie prekračoval kriticko-racionalistický rámec uvažovania.

Jedným z najdôležitejších sporných bodov sa stal problém možnosti racionálnej voľby teórií, ktorá by zaručovala vedeckému poznaniu neustále približovanie sa k pravde (verisimilitude). Medzi vzájomne si konkurujúcimi teóriami by sme podľa Poppera mali voliť teóriu s väčším empirickým obsahom, t.j. teóriu, ktorá nám hovorí viac, je logicky silnejšia, má väčšiu explanačnú a prediktívnu silu a ktorá má väčšiu množinu falzifikátorov. ([42], 217)

⁹ Ilustroval to na príklade vývoja fyziky v druhej polovici 20. storočia. Pri riešení závažných problémov fyziky na prelome 19. a 20. storočia sa podľa neho stretli tri paradigmy: termodynamika ako samostatná teória, Maxwelllova elektrodynamika a Newtonova klasická mechanika. Práve zo stretu týchto paradigiem sa zrodila nová paradigma – kvantová mechanika ([14], 207-208)

Podľa Poppera „môžeme povedať, že tvrdenie *a* je pravde bližšie ako tvrdenie *b* vtedy a len vtedy, ak sa jeho pravdivý obsah zväčšuje bez toho, aby sa zväčšoval jeho nepravdivý obsah.“ ([43], 350) Analogicky sa vyjadruje o vedeckých teóriách, pričom požaduje, aby bol v nových teóriách zvýšený pomer pravdivého obsahu vzhľadom k nepravdivému obsahu. Feyerabend nespochybňuje existenciu vývojových ciest, ktoré zodpovedajú Popperovmu chápaniu. Kritizuje však absolutizáciu týchto princípov a zdôrazňuje skutočnosť, že Popper prehliada situácie, v ktorých jeho podmienky odporujú historickému vývoju vedy. Odhliadnuc od vážnych logických problémov, do ktorých sa Popperova koncepcia v tomto bode dostala v dôsledku kritiky Tichého a Millera [46], Feyerabend poukazuje na to, že v *procesе výberu* medzi univerzálnymi teóriami nie je jednoduché a často dokonca ani možné použiť Popperom navrhnuté podmienky výberu. Argumentuje tým, že teórie spôsobujúce pád prepracovaných a dobre zdôvodnených teórií sa spočiatku často obmedzujú na vysvetlenie úzkej oblasti faktov, na sériu paradigmatických javov, ktoré im poskytujú podporu, a len postupne sa rozširujú na iné oblasti. Preto nemôžu, pokiaľ ide o ich empirický obsah, od začiatku konkurovať svojim vysoko vyvinutým a detailne rozpracovaným konkurentom. Navyše, spolu s tým, ako si teória postupne vytvára vlastný pojmový aparát, mení sa aj význam teoretických a observačných termínov, vznikajú termíny nové a teória si začína definovať okruh svojich vlastných problémov. To sťažuje, a často dokonca znemožňuje nestranné porovnávanie empirického obsahu teórií, pretože problémy i fakty starších teórií sa postupne často menia na irelevantné – čo tvorí os Zeme? aké sú vlastnosti éteru? – a pri aplikácii Popperových kritérií ostávajú tieto teórie nesúmerateľné. V dôsledku ignorovania tohto procesu a v súčinnosti s Popperovým, niekedy ahistorickým postojom skúmania vzniká podľa Feyerabenda zaujímavá epistemologická ilúzia: *predstavovaný* obsah starších teórií sa zmenšuje, pričom sa môže zmenšiť natoľko, že bude menší než *predstavovaný* obsah nových teórií. Práve táto situácia má podľa Feyerabenda na svedomí irelevantnú požiadavku na zvyšovanie obsahu.¹⁰ ([29], 184-186)

¹⁰ Feyerabendova kritika Poppera má niektoré spoločné črty s jeho kritikou logického empirizmu. Formálne požiadavky, ktoré musí podľa Poppera spĺňať nová teória, obsahujú napríklad ako nevyhnutnú podmienku možnosť logickej dedukovateľnosti nahrádzanej teórie. Avšak logická dedukovateľnosť vyžaduje nemennosť významu termínov, čo je požiadavka, ktorá v prípade univerzálnych teórií interpretovaných realisticky nie je splnená. V dôsledku toho nie je možné porovnávať empirické obsahy univerzálnych teórií a Popperom navrhnutý spôsob voľby medzi teóriami zlyháva. Je zaujímavé si všimnúť, že Popper v niektorých prípadoch pripúšťa, že nie je možné dosiahnuť striktnú dedukovateľnosť medzi teóriami – akceptuje napríklad, že Keplerove zákony a Newtonova teória si v skutočnosti protirečia a preto nemôžu byť postavené do vzťahov

Napriek odlišnostiam v názoroch i postojoch k mnohým otázkam filozofie vedy môžeme konštatovať, že Popperove názory mali na formovanie Feyerabendových názorov nezanedbateľný vplyv. Napríklad jeho princíp proliferácie možno do istej miery interpretovať ako „modifikáciu princípu falzifikácie“¹¹ a aj kontextuálna teória významu je sčasti „výsledkom rozvinutia Popperovej idey o závislosti každého pozorovania od teórie.“¹² Popper rovnako ako predstaviteľia historickej školy zdôrazňoval dôležitosť skúmania dejín vedy pre pochopenie jej reálneho vývoja a spolu s nimi podrobil kritike aj starší kumulativistický obraz vedy.

Proti metóde ako *reductio ad absurdum*

Knihou *Proti metóde* [15] sa Feyerabend stal známym aj mimo okruh filozofie vedy. Práve názory, ktoré v nej vyjadril, spôsobili, že začal byť v širokej miere označovaný ako anarchista, iracionalista, úplný relativista, či antiscientista. Len málo komentátorov a kritikov jeho diela však postrehlo základnú argumentačnú líniu tejto monografie, ktorou je *reductio ad absurdum* „racionalistických“ filozofií vedy. Ako „racionalistické“ Feyerabend označuje tie koncepcie filozofie vedy, ktoré trvajú na existencii univerzálnych, ahistorických pravidiel a princíпов, ktorých aplikácia má zaručiť racionalitu vývoja vedy. Svoju kritiku sústredil opäť predovšetkým na koncepcie logického empirizmu a kritického racionalizmu. Spochybnil však zároveň aj niektoré dôležité princípy, na ktorých stáli jeho staršie názory a presvedčenia. Viedli ho k tomu viaceré dôvody, pričom jedným z nich bola podľa jeho vlastných slov verejná diskusia, ktorú viedol s profesorom C. F. von Weiszäckerom o základoch kvantovej teórie. Výsledkom diskusie bol Feyerabendov odklon od hľadania ucelenej koncepcie *univerzálnej* metodológie vedy: „Každý, kto

dedukovateľnosti. ([42], 61-62) Rovnako hovorí, že relatívne hodnotenie dvoch teórií T_1 a T_2 bude ostávať nezmenené dovtedy, kým nedôjde k revolučným zmenám v našom základnom poznaní ([42], 235), avšak nikdy explicitne nepripustil možnosť, že by jeho koncepcia vyústila do nesúmerateľnosti teórií.

¹¹ ([45], 116). Prítom Feyerabend v porovnaní s Popperom (resp. s jeho ranými názormi) kládol oveľa väčší dôraz na úlohu alternatív, ktoré majú rozširovať možnosti testovania a falzifikácie vedeckých teórií.

¹² ([47], 236). Treba však upozorniť na skutočnosť, že Feyerabend je voči podobným vyjadreniam maximálne krutký. Svedčí o tom aj krátky úryvok z jeho predposlednej monografie „A Preložili ste Popperovu *Otvorenú spoločnosť* B: Potreboval som peniaze.. A: Spomínate Poppera v poznámkach pod čiarou, a to dosť často. B: Pretože ma o to prosil on aj jeho žiaci a ja som dobrušredný. Jedného krásneho dňa z takýchto priateľských gest vzniknú dizertácie o „vplyvoch“.“ ([26], 55).

sa pokúša vyriešiť nejaký problém, či už vo vede, alebo v inej oblasti, *musí mať úplnú slobodu* a nemôže byť obmedzovaný žiadnymi požiadavkami, normami, nech by sa logikom či filozofom, ktorí si ich vymysleli v tichu svojej pracovne, zdali akokoľvek plauzibilné.“ ([29], 299) Monografia mala pôvodne niesť názov *Za a proti metóde* a mala byť provokatívnym dialógom Feyerabenda s Lakatosom. Lakatos v nej mal obhajovať názor, že existuje identifikovateľná univerzálna „racionalistická“ vedecká metóda, ktorá robí „z každej dobrej vedy vedu“ ([25], 152), zatiaľ čo Feyerabend mal jeho názory podrobovať ostrej kritike. Lakatos však v roku 1974 nečakane zomrel, a tak „racionalistická“ časť ich práce zostala nedokončená.

Kým v predchádzajúcich dielach sa Feyerabend snažil vytvoriť ucelenú univerzálnu aplikovateľnú koncepciu pluralistickej metodológie vedy, v tejto monografii explicitne vyjadril názor, že neexistujú žiadne *univerzálne, ahistorické* metodologické pravidlá, ktoré by dokázali efektívne a *bez výnimiek* vysvetliť problémy späté s otázkami pokroku vo vede. Cieľom jeho skúmania je ukázať, že všetky, dokonca aj úplne „samozrejmé“ postupy a pravidlá, majú svoje hranice a že existujú situácie, v ktorých je ich porušenie nielen vhodné, ale dokonca nevyhnutné. Na rozdiel od predchádzajúcich diel Feyerabenda neprezentuje ani vlastné metodologické princípy – proliferáciu a tenacitu – ako univerzálne; v monografii *Proti metóde* sa zameriava na kritiku akejkoľvek *univerzálnej* ahistorickej metodológie: „Mojim zámerom nie je nahradiť jeden súbor všeobecných pravidiel iným súborom: chcem skôr presvedčiť čitateľa, že *všetky metodológie, ba aj tie najzjavnejšie, majú svoje medze*. Najlepšie to dokážeme tak, že poukážeme na tieto medze, ba dokonca na iracionalitu niektorých pravidiel, ktoré zvykneme považovať za základné.“¹³ Feyerabendov hlavný argument je síce jednoduchý, no mnoho nedorozumení týkajúcich sa jeho koncepcie vzniklo práve v dôsledku nedostatočného pochopenia základnej argumentačnej línie tohto diela. Môžeme ju stručne charakterizovať takto: a) Prvým krokom je vymedzenie množiny „racionalistických“ metodologických princíпов a pravidiel, ktoré podľa Feyerabenda

¹³ ([29], 26, 38). Potrebu upozorniť na túto skutočnosť podporuje aj fakt, že krátko po vydaní práce *Proti metóde* mnohé kritiky smerovali práve proti tomuto bodu Feyerabendovej koncepcie. V odpovedi na jednu z nich píše: „Kontraindukciu, proliferáciu atď. neuvádzam ako nové metódy, ktoré majú *nahradiť* indukciu alebo falzifikáciu; sú to cesty, ako možno ukázať obmedzenia indukcie, falzifikácie, nemennosti významu termínov a podobne. ... Žiadny z mojich kritikov si nevšimol, že „anarchizmus“ uvádzam ako *liek*, nie ako finálnu filozofiu, a že som čelil náporu doby, v ktorej bol racionalizmus preferovanou filozofiou“ ([17], 186) Na inom mieste sa vyjadril takto „Nemám nič proti pravidlám, štandardom, argumentom: namietam proti pravidlám, štandardom a argumentom istého druhu Som proti pravidlám, štandardom a argumentom, ktoré sú všeobecné a nezávislé od situácie, v ktorej sa používajú“ ([16], 387)

ich zástancovia považujú za základné a univerzálne. Rozhodnutia, ku ktorým dospejeme ich aplikáciou, tak budú považované za racionálne. b) Isté rozhodnutia v dejinách vedy sú všetkými „racionalistami“ považované za paradigmatické príklady uplatnenia racionality. Preto by tieto rozhodnutia mali byť racionálne vysvetliteľné podľa „racionalistických“ téz. c) Ale analyzované rozhodnutia nie sú racionálne vysvetliteľné pomocou „racionalistických“ téz. Preto „racionalistické“ tézy nie sú adekvátne v prípadoch, ak nimi chceme vysvetliť racionálne rozhodnutia. Feyerabendova práca má teda formu *nepriameho dôkazu* poukazujúceho na negatívne dôsledky *absolutizácie* kritizovaných koncepcií filozofie vedy.

Feyerabendov spôsob argumentácie v monografii býva často ďalším významným zdrojom nedorozumení. Súčasťou jeho *reductio* totiž je, že kritiku vedie *zvnútra* analyzovaných koncepcií, pričom v skutočnosti nezastáva mnohé z názorov, ktoré sú premisami jeho argumentov. Snaží sa tak poukázať na neudržateľnosť diskutovaných názorov *v ich vlastnom rámci*. Píše: „Argument *nie je vyznanie*, je to nástroj určený na to, aby zmenil zmýšľanie oponenta. Prítomnosť argumentov určitého typu dovoľuje čitateľovi usudzovať na to, čo autor považuje za efektívny spôsob prehovárania, nedovoľuje mu však usudzovať na to, čo autor považuje za pravdivé. ... Z prítomnosti premisy v argumente nevyplýva, že ju autor akceptuje, že tvrdí, že má pre ňu dôvody alebo že ju považuje za plauzibilnú. Môže ju odmietaať, ale napriek tomu ju môže používať, keďže ju akceptujú jeho oponenti a ak toto autor akceptuje, môže to viesť k žiaducemu výsledku.“ ([17], 156) Tento postoj spolu s postupom naznačeným vyššie Feyerabend označuje ako *reductio ad absurdum* v širšom zmysle a tvorí zásadnú súčasť jeho argumentácie v diele *Proti metóde*.¹⁴

Proliferácia a tenacita ako nástroje kritiky

Proliferácia a tenacita boli v skoršom období Feyerabendovej tvorby neodmysliteľnou súčasťou jeho pluralistickej metodológie. V *Proti metóde* sú síce stále dôležitým komponentom jeho uvažovania, ale nepovažuje ich za univerzálne alternatívy voči tradičným „racionalistickým“ tézam. Stali sa súčasťou

¹⁴ Dôležitosť tejto na prvý pohľad azda bezúčelnej hry so slovami vystúpi do popredia, keď si uvedomíme, že na ignorovaní týchto dvoch základných postupov sa zakladala väčšina kritických ohlasov krátko po vydaní Feyerabendovej prvej monografie. Ak chápeme, že jeho cieľom je odmietnutie akejkoľvek *dogmatickej* a *ahistorickej* metodológie (tzn. aj jeho vlastných skorších názorov na správnu *univerzálnu* metodológiu vedy) a zrozumiteľná kritika analyzovaných koncepcií *zvnútra*, pričom často v skutočnosti nezastáva pravdivosť premis, tak mnohé námietky a obvinenia z nekonzistentnosti, iracionalizmu a podobne stratia svoju opodstatenosť.

jeho *reductio ad absurdum* tradičných filozofií vedy a ich hlavný význam v tejto monografii spočíva predovšetkým v ich kritickej sile. Feyerabend skúma niektoré základné „racionalistické“ tézy, ktoré sčasti podrobil kritike už vo svojich skorších prácach a pokračoval v rozvíjaní ďalších dôsledkov tejto kritiky.

Feyerabend najprv zameriava svoju kritiku na samotné jadro empiricistického prístupu – na pravidlo, podľa „ktorého úspešnosť našich teórií sa meria „skúsenosťou“, „faktami“ alebo „experimentálnymi výsledkami“; ak teória zodpovedá „faktom“, hovorí to pre teóriu, kým nesúhlas ju ohrozuje, ba dokonca nás núti zrieknuť sa jej.“ ([29], 35) Pravidlo tvorí pevnú súčasť teórie konfirmácie u Carnapa či teórie koroborácie u Poppera a je podľa Feyerabenda „esenciou empirizmu“. Aby zistil, či jeho používanie zodpovedá vedeckej praxi, postuluje príslušné „protiprávidlo“, ktoré „radí zavádzať a rozpracovávať hypotézy nezlučiteľné a) s dobre etablovanými teóriami a b) s dobre preukázanými faktmi. Odporúča nám postupovať *kontrainduktívne*.“ ([29], 35) Tak prichádza k definícii princípu *proliferácie* a skúma jeho dôsledky vzhľadom k analyzovaným filozofiám vedy.

Prvá možnosť, rozvíjanie hypotéz nezlučiteľných s prijatými a vysoko potvrdenými teóriami, protirečí *podmienke zlučiteľnosti*, o ktorej sme už hovorili v súvislosti s Feyerabendovou staršou štúdiou. [8] Feyerabend poukazuje na ďalšie negatívne dôsledky, ktoré vyplývajú z aplikácie podmienky zlučiteľnosti. Jedným z nich je odmietanie teórií nezlučiteľných s akceptovanou teóriou, ktoré však *dokážu vysvetliť ten istý súbor faktov*. Podmienka zlučiteľnosti v takom prípade eliminuje novú teóriu či hypotézu „nie preto, že nesúhlasí s faktmi, ale preto, že nesúhlasí s inou teóriou, navyiac s teóriou, ktorej potvrdzujúce inštancie zdieľa. ... Keby bola novšia teória prvá, potom by podmienka zlučiteľnosti pracovala v jej prospech. ... [Podmienka zlučiteľnosti tak] prispieva k zachovaniu starého a zvykového nie preto, že má nejaké špecifické prednosti, ale preto, že je to staré a zvykové.“ ([29], 41)

Môžeme však argumentovať, že ak budeme len pridávať *rovnako neuspokojivé* nové teórie, ako sú tie, ktoré už máme k dispozícii, situácia sa nezlepší. Prímeraným riešením by bolo pridanie nových predikcií a *nových faktov*, ktoré navrhovaná nová teória dokáže vysvetliť. Táto kritika je podľa Feyerabenda plauzibilná, avšak len za predpokladu, že fakty potrebné na určenie empirického obsahu teórie „*existujú a sú dostupné nezávisle od toho, či vezmeme, alebo nevezmeme do úvahy alternatívy k testovanej teórii*.“ ([29], 43) Inými slovami, platnosť argumentu je závislá od platnosti popperovského predpokladu relatívnej autonómnosti faktov; podľa tohto predpokladu fakty patriace k empirickému obsahu teórie, sú dostupné nezávisle od toho, či

uvažujeme o alternatívach ku skúmanej teórii alebo nie. Ako kritiku tohto predpokladu Feyerabend ponúka príklad objavu a vysvetlenia Brownovho pohybu, ku ktorému by nemohlo prísť, keby neexistovala alternatíva (kinetická teória) k fenomenologickej termodynamike, do ktorej pôsobnosti oblasti tento jav spadá. Bez alternatívnej teórie by bol Brownov pohyb s najväčšou pravdepodobnosťou chápaný ako anomália a to, že vyvracia druhý zákon termodynamiky, by sa vôbec nedalo zistiť, pretože potrebné experimenty by *principiálne* presahovali naše experimentálne možnosti.¹⁵ To podporuje Feyerabendov záver, že dáta, „ktoré by mohli vyvrátiť nejakú teóriu, často možno získať len s pomocou nezlučiteľnej alternatívy,“ ([29], 37) a že niektoré z najdôležitejších formálnych vlastností vedeckých teórií sa získavajú *kontrastom*, a nie analýzou. Alternatívnu teóriu teda nemôžeme odmietnuť *len* na základe toho, že odporuje prevládajúcemu názoru; Feyerabend navyše zisťuje, že vytváranie nezlučiteľných alternatív je často *nevyhnutnou podmienkou* možnosti vyvrátenia uznávaných teórií: „Empirizmus, aspoň v niektorých svojich prepracovanejších verziách, požaduje čo najväčšie rozšírenie empirického obsahu nášho vedenia... Vylúčenie hodnotných testov zužuje empirický obsah teórií, ktoré možno zachovať (a to sú, ako som už naznačil, spravidla staršie teórie), najmä však obmedzuje množstvo faktov naznačujúcich hranice jej platnosti.“¹⁶ ([29], 46)

Súčasťou postupu, ktorý vyplýva z odporúčania používať „protipravidlo“ proliferácie však nie je len postulovanie hypotéz protirečiacich uznávaným teóriám, ale aj vytváranie hypotéz odporujúcich dobre preukázaným *faktom, experimentom a pozorovaniam*. Príklady z dejín vedy, ktoré Feyerabend ponúka na ilustráciu tohto postupu, ukazujú, že existujúce teórie sú často v *kvantitatívnom* rozpore s predikciami – kopernikanizmus v čase Galileiho, Bohrov model atómu, špeciálna aj všeobecná teória relativity v čase ich vzniku; niekedy dokonca zlyhávajú *kvalitatívne*, t.j. sú v rozpore so vše-

¹⁵ Principiálne preto, lebo meracie zariadenia podliehajú tým istým fluktuáciám ako objekty, ktoré majú merať.

¹⁶ Čitateľ bude zrejme neustále narážať na to, že Feyerabend z obmedzenej množiny príkladov z dejín vedy vyvodzuje ďalekosiahle kritické dôsledky. Upozorňujem ešte raz, že jeho kritika sa týka *absolutizácie* skúmaných pravidiel: na vyvrátenie ich *univerzálnej* platnosti preto stačí aj jediný príklad z dejín vedy, keď bol úspech výsledkom postupu priamo protirečiaceho princípom, ktoré ich obhajcovia obvykle považujú za univerzálne. Na druhej strane Feyerabend nevylučuje, že v mnohých prípadoch bol úspech výsledkom rešpektovania napríklad aj podmienky zlučiteľnosti. Tvrdí len, že vo vede existujú situácie, keď sa táto podmienka ukázala ako obmedzujúca a jej aplikácia by bránila ďalšiemu napredovaniu vedeckého poznania a preto bolo prospešné ju prekročiť. Tento argumentačný postup je charakteristický pre celú monografiu *Proti metode*. Viac o tomto aspekte nájde čitateľ v práci [17], 156-163

becne známymi a zrejmyými okolnosťami: problémy pri aplikácii Newtonovej teórie svetla, Keplerovho pravidla v teórii optiky, Maxwelovej a Lorentzovej elektrodynamiky, Olbersov paradox a ďalšie. ([29], 63-72)

Každá – nielen nová – teória sa v niektorej oblasti svojej pôsobnosti stretáva s problémami kvantitatívneho nesúladu či už s pozorovanými, alebo s experimentálne získanými údajmi. Ak by sme boli pri aplikovaní metodologických požiadaviek – striktnej verifikácie a falzifikácie – skutočne dôslední, veda by veľmi pravdepodobne vôbec neexistovala. Prekročenia analyzovaných metodologických predpisov Feyerabend považuje za nevyhnutnú súčasť samotnej vedeckej praxe. Teórie, ktoré sa vo svetle prevládajúcich názorov zdajú ľahko vyvrátiteľné, nám môžu poskytnúť jedinečnú možnosť, aby sme si uvedomili obmedzenia vlastných názorov, a po dostatočnom rozpracovaní môžu dokonca zaujať miesto svojich „protivníkov“. Tento proces si však vyžaduje čas na ich dôsledné rozpracovanie. Časom sa postupne vybudujú základy novej teórie – pojmový aparát, pomocné teoretické predpoklady, vlastný observačný jazyk, ako aj vlastné postupy overovania. Práve kvôli potrebe nutného prechodného obdobia zdôrazňuje Feyerabend dôležitosť *princípu tenacity*, ktorý doporučuje vedcom *zastávať* a *obhajovať* svoje pozície a názory, aj keď sú v rozpore s prijímanými teóriami, či dokonca vysoko potvrdenými faktami. Tento princíp umožňuje postupné zdokonaľovanie novej teórie a chráni vedcov pred jej opustením v čase, keď ešte nie je natoľko rozvinutá, aby preukázala svoj prínos v podobe originálnych výsledkov. Na novú teóriu, ktorá je diametrálne odlišná od všeobecne prijímaných názorov, nemajú byť od začiatku kladené rovnaké nároky, pokiaľ ide o jej schopnosť relevantného popisu či explanácie javov danej oblasti, keďže ešte nie je dostatočne spojená s bežne používaným observačným slovníkom, ktorý navyše môže byť *kontaminovaný teóriou*, ktorej platnosť je sama predmetom skúmania. V tom má Feyerabendova koncepcia blízko k Lakatosovej metodológii vedeckých výskumných programov: aj on na etablovanie novej teórie požadoval istý čas, potrebný na vytvorenie teórií „ochranného obalu okolo takzvaného tvrdého jadra.“¹⁷ Princíp tenacity plní v procese nadobúdania ve-

¹⁷ ([47], 210). *Tvrdým jadrom* Lakatos nazýva najdôležitejšiu zložku vedeckého výskumného programu, ktorá pozostáva z určitých metafyzických a špeciálnovedných tvrdení o skutočnosti a je prijímaná na základe *konvencie*, takže sa istým spôsobom považuje za „nevyvrátiteľnú“. Ochranný obal sa potom skladá z teórií, ktoré sú konštituované ako podpora „tvrdého jadra“, a samotná kritika, či proces koroborácie sa týka len teórií ochranného obalu. Nesúhlasím preto s názormi autorov, podľa ktorých princíp tenacity nemá nič spoločné s Lakatosovou pozíciou. Napríklad Demjančuk poukazuje na odlišnosť ich názorov, pretože Lakatos „pripúšťa možnosť premeny teórie, ktorá umožňuje transformáciu protipríkladu na príklady potvrdzujúce“ ([1], 199)

deckého poznania „stabilizačnú“ funkciu; ak by neexistoval, veda by nemohla fungovať ako organizovaný sociálny fenomén. Tento princíp chráni vedu pred rýchlym striedaním „módnych vln“ a poskytuje tak teóriám čas a prostriedky potrebné na ich detailné rozpracovanie. Princíp tenacity neodporuje pravidlu proliferácie; oba princípy podľa Feyerabenda koexistujú v každom období dejín vedy a ich vzájomné tvorivé napätie je jedným z dôležitých zdrojov inovácie vedy. Vedec sa tak vo svojom vedeckom úsilí prejavuje ako konzervatívce i revolucionár zároveň.

Skúmanie prirodzených interpretácií

Veľkú časť svojej pozornosti v monografii *Proti metóde* Feyerabend venoval aj menej známemu problému takzvaných *prirodzených interpretácií*. Možno dokonca povedať, že ich analýza je jedným z ústredných bodov argumentácie v rámci kritiky absolutizácie skúmaných metodologických predpisov. Prirodzenými interpretáciami Feyerabend nazýva neuvedomované predpoklady, ktoré významným spôsobom vstupujú do observačných výpovedí, a tak významne determinujú rozsah množiny potenciálnych interpretácií a tak významne pozorovaných javov, ako aj samotnú oblasť „pozorovateľného“. „Správy o pozorovaniach, experimentálne výsledky, „faktové“ tvrdenia bud' *obsahujú* teoretické predpoklady, alebo ich *tvrdia* spôsobom, ktorým sú použité.“ ([29], 37) Žiadne pozorovanie neopisujeme neutrálnym jazykom; naše hodnotenie, naša interpretácia alebo naše vysvetlenie sú situované do širšieho rámca určitej metafyziky a ontológie. Už samotný výber pozorovaného, spôsob, akým daný jav uchopujeme a interpretujeme, je do veľkej miery poznamenaný predpokladmi, ktoré považujeme za také samozrejmé, že ani nepociťujeme potrebu formulovať ich explicitne. Spravidla si ich ani neuvedomujeme a ich následky rozpoznáme až vtedy, keď sa stretneme s nejakou úplne odlišnou kozmológiou, metafyzikou, či ontológiou.

Spôsob, ako neuvedomované predpoklady vstupujú do skúmania, Feyerabend podrobne analyzuje na príklade Galileiho diskusie s aristotelikmi o známom argumente s vežou. Jedno a to isté pozorovanie – že kameň spustený z veže padá po vertikále priamo dolu – na prvý pohľad vyvracia hypotézu o pohybujúcej sa Zemi, no po preskúmaní predpokladov geocentrického názoru a ich kritike, sa zo zdánlivého protiargumentu stáva argument podporujúci Kopernika. Feyerabend tvrdí, že podľa Galileiho sú prirodzené interpretácie nutné a súhlasí s týmto názorom: ak by sme odstránili všetky naše

Identickú možnosť priamo ponúka aj Feyerabendov princíp tenacity, takže jeho poznámka naopak poukazuje, na príbuznosť koncepcií oboch spomínaných autorov

predpoklady – v mene neutrality a objektivity našich tvrdení, nemohli by sme ani len začať so žiadnym experimentom, či systematickým pozorovaním. To, čo by sme mali k dispozícii by bola úplne roztrieštená spleť zmyslových vnemov. Prirodzené interpretácie tvoria pozadie nášho štruktúrovania sveta a sú nevyhnutným predpokladom vedeckej činnosti. Feyerabend – inšpirovaný Galileim – navrhuje, aby sa prirodzené interpretácie stali predmetom kritickej diskusie. Môžeme sa však spýtať, ako máme analyzovať termíny, ktorými obvykle vyjadrujeme naše najjednoduchšie a najpriamejšie pozorovania a odhaliť ich predpoklady? Alebo inak: ako môžeme odhaliť ten typ skutočnosti, ktorý *neustále* predpokladáme? Podľa Feyerabenda to nemôžeme odhaliť *zvnútra*. „Potrebujeme nejaké *vonkajšie* kritérium kritiky, potrebujeme súbor alternatívnych predpokladov, alebo – keďže tieto predpoklady budú [spočiatku] veľmi všeobecné a budú konštituovať akoby úplne alternatívny svet – *potrebujeme snový svet, aby sme tak odhalili charakter reálneho sveta, o ktorom si myslíme, že v ňom žijeme* (a ktorý v skutočnosti môže byť jednoducho iným snovým svetom).“ ([29], 38) Ide o to, vynájsť taký nový pojmový systém, napríklad novú teóriu, ktorý „by bol v rozpore s čo najstarostlivejšie ustanovenými výsledkami pozorovaní a odporuje najplauzibilnejším teoretickým princípom“ ([29], 77) a zaviesť percepcie, ktoré nemôžu byť súčasťou existujúceho vnemového sveta.¹⁸ Taktó vytvorená *nová metafyzika* bude východiskom k vynájdeniu potrebných argumentov, podporných teórií a celých pomocných vied. Preto Feyerabend zdanlivo paradoxne tvrdí, že „dobrý empirista je zároveň kritickým metafyzikom.“ ([27], 100) Ostro odmieta novopozitivistické kritérium demarkácie vedy a metafyziky. Veda „oslobodená“ od metafyziky je podľa neho na najlepšej ceste zmeniť sa na dogmatický metafyzický systém.

Charakter prirodzených interpretácií a možnosti ich uvedomenia sú ďalšími podpornými argumentmi, ktoré Feyerabend uvádza na podporu využívania pluralistickej metodológie: na ich odhalenie sú potrebné teórie nezlučiteľné s akceptovanými teóriami, pričom novým alternatívam treba poskytnúť dostatočný čas; je totiž prirodzené, že budú protirečiť výsledkom pozorovaní, experimentov a interpretácií, dosahovaným na základe starších teórií. Takéto

¹⁸ Kritická diskusia o prirodzených interpretáciách podľa Feyerabenda – a jeho príkladu s Galileim – prebieha tak, že jedna sada prirodzených interpretácií je vedome nahradená inou sadou základných predpokladov. To má, samozrejme, zásadné dôsledky – postup je ďalším argumentom proti redukcionizmu vo vede a osvetľuje aj niektoré ďalšie aspekty problému nesúmerateľnosti. Upozorňuje aj na kľúčový význam poznania predpokladov, s ktorými vstupujeme do poznávacieho procesu, v súvislosti s teoretickým zaťažením našich observačných tvrdení. Podobný význam prikladajú predpokladom skúmania aj niektoré moderné komparatistické koncepcie v sociálnych vedách [41]

alternatívy vedú k vynájdeniu nového typu *empirie* a sú tak nenahraditeľným zdrojom informácií o tej skúsenosti, ktorú utvárame pomocou neustále používaných konceptuálnych schém a ktorú máme často sklon považovať za jedínú možnú, či „prirodzenú“.¹⁹

Aj keď spomenuté problémy predstavujú len malú časť Feyerabendových analýz v diele *Proti metóde*, pristúpim na tomto mieste k stručnému zhrnutiu niektorých jeho základných argumentov. História vedy predstavuje podľa Feyerabenda tak zložitý komplex procesov, plný neočakávaných zvrátov a rozhodnutí, že ak budeme trvať na existencii *univerzálnej* metodológie, a zároveň budeme chcieť, aby nebránila pokroku v poznaní, potom bude táto metodológia obsahovať jediné pravidlo: „anything goes“. Neznamená to však, že „anything goes“ je jeho univerzálne tvrdenie, ktoré nahrádza diskutované filozofie vedy. Tvrdenie je súčasťou Feyerabendovho *reductio* a podľa jeho vlastných slov je to ironická metafora vyjadrujúca „zdesený výkrik racionalistu, ktorý sa dôkladnejšie pozerá na históriu.“ ([29], 5) Jeho údajný anarchizmus znamená len zistenie, že obhajcovia novopozitivismu a kritického racionalizmu musia označiť niektoré paradigmatické epizódy v dejinách vedy za anarchistické: ako obdobia, v ktorých neplatia pravidlá racionality. Avšak Feyerabend netvrdí, že neexistuje žiadna racionalita; jeho anarchizmus sa rovná tvrdeniu, že neexistujú žiadne univerzálne, atemporálne pravidlá racionality. Tento typ „anarchizmu“ však nevylučuje existenciu preskriptívnej racionality – tvrdí len, že samotná preskripcia je kontextuálna.

Idey logických empirikov alebo Poppera nie sú podľa neho jedinými nositeľmi racionality; sám sa snaží o vytvorenie alternatívneho poňatia racionality, ktorá je schopná posudzovať nielen vzťahy v rámci univerzálnych teórií, ale ktorá dokáže ozrejmiť aj vzťahy existujúce medzi univerzálnymi teóriami. Tvrdí, že teórie je možné porovnávať mnohými spôsobmi: napríklad prostredníctvom matematickej jednoduchosti, koherentnosti, zhody so základnou teóriou a metafyzikou, prostredníctvom množstva predikovaných faktov alebo na základe mnohých a odvážnych aproximácií v protiklade k len niekoľkým bezpečným aproximáciám. ([20], 16) Tieto pojmy je možné najlepšie opísať ako hodnoty vedy a úlohou historických analýz v rámci filozofie vedy by mala byť snaha o objasnenie ich vzájomných vzťahov a skúmanie ich vplyvu na vývoj vedy v jednotlivých obdobiach minulosti, ako aj v súčasnosti. Napríklad analyzovaná vedecká revolúcia spájaná s Koperníkom a Galileom môže

¹⁹ V epistemológii sa podobným problémom venuje veľká pozornosť. Spomeňme napríklad *teóriu stanoviska* v rámci feministickej epistemológie. ([3], [31]) Podobným otázkam sa vo svojej filozofickej tvorbe venoval aj Michael Polanyi pri rozpracovávaní koncepcie tzv. *tacit knowledge*.

byť objasnená ako ďalekosiahla zmena v hierarchii tohto hodnotového systému. Práve táto zmena sa stala miestom diskusie o relatívnych prednostiach alternatívnych pohľadov na svet a rozšírila sa ďaleko za okruh debát o jednoduchej empirickej adekvátnosti, zjavnej falzifikácii a formalistickej preferovateľnosti teórií, ktoré v rámci tejto diskusie fungujú len ako hodnoty medzi ostatnými hodnotami.

Feyerabend teda nepopiera existenciu samotnej vedeckej racionality, ale naopak, snaží sa o rozšírenie filozofického poňatia racionality vedy nad rámec analyzovaných koncepcií filozofie vedy tak, aby sme boli schopní vysvetliť vývoj vedy v súlade s ňou. Takáto racionalita bude samozrejme oveľa citlivejšia ku kontextu, historickým podmienkam a jedinečným okolnostiam, ako to bolo v prípade logického empirizmu a sčasti aj kritického racionalizmu. Skonstruovanie celostného obrazu takto načrtnutej alternatívnej racionality vedy je úloha, ktorá si vyžaduje ďalšie podrobné skúmanie a kritickú diskusiu. Feyerabend sám nikdy svoje názory nepodal v podobe explicitne sformulovanej koncepcie vedeckej racionality, jeho dielo však poskytuje dostatok inšpiratívnych podnetov k vytvoreniu tejto veľmi zaujímavej a potrebnej alternatívy k existujúcim koncepciám.

Feyerabendove názory z neskoršieho obdobia²⁰

Tri roky po publikovaní prvej knihy vydal Feyerabend svoju druhú monografiu *Veda v slobodnej spoločnosti* [17], ktorá okrem iného obsahovala mnohé odpovede na otázky vyvolané knihou *Proti metóde*. Domnieval sa, že argumenty z predchádzajúcej monografie stačia na spochybnenie privilegovaného postavenia vedy v rámci kultúry západnej civilizácie, preto jeho ďalšie úvahy smerovali predovšetkým ku kritike tých dôsledkov vedy, ktoré podľa neho negatívne vplývajú na život spoločnosti. Keďže neexistuje žiadna identifikovateľná univerzálna vedecká metóda, nemáme podľa Feyerabenda žiadny dôvod považovať súčasnú vedu za *najlepší možný* spôsob získavania poznania. Dokonca ani výsledky vedy nedokazujú jej výnimočnosť, keďže sú často závislé od prítomnosti „ne-vedeckých“ prvkov v kultúre i v samotnom procese poznávania. Západná veda sa podľa neho stala dominantnou ideológiou len preto, že „predstavenie bolo zmanipulované v jej prospech“ ([17], 102)

²⁰ Názory a myšlienky, ktoré budem prezentovať v tejto časti sú len úzkym výberom tém, ktoré Feyerabend v neskoršom období svojej tvorby analyzoval. Navyše, ich podanie je príliš stručné, aby som sa aj v ich prípade pokúsil o prehodnotenie zvyčajných postojov, ktoré sú s jeho názormi spájané. Vedome ich nechávam v ich „kontroverznej“ podobe a argumentáciu v ich prospech či neprospech, ponechávam na ďalšiu diskusiu

a ostatné tradície – napriek dosiahnutým výsledkom – nikdy nedostali podobnú šancu. Feyerabend považuje západnú vedu len za jednu z tradícií, založenú na istom type ideológie, a navrhuje podľa vzoru oddelenia cirkvi od štátu uskutočniť podobnú separáciu aj v prípade vedy. Vyzdvihuje ideál slobodnej spoločnosti ako „spoločnosti, v ktorej všetky tradície majú rovnaké práva a rovnaké možnosti prístupu k rozhodovacím centráam moci“ ([17], 9) a tvrdí, že poštátnená veda je hrozbou pre demokraciu. Aby sme ochránili spoločnosť pred negatívnymi dôsledkami uniformného vedeckého školenia, veda musí byť pod demokratickou kontrolou. Odporúča, aby spoločnosť bola maximálne skeptická k vyjadreniam vedeckých „expertov“. V pozadí týchto radikálnych Feyerabendových názorov je snaha o naplnenie ideálu plného rozvoja individuálnych schopností človeka spôsobom, ktorý by ho neobmedzoval vo výbere jeho vlastného prístupu ku svetu, pričom aj tu možno badať silný vplyv filozofie J. S. Milla.²¹

Mnohí kritici po zverejnení týchto názorov obviňovali Feyerabenda z antisocializmu; podľa môjho názoru je takéto hodnotenie dezinterpretáciou jeho postoja. Feyerabend k tomu hovorí: „Pokrok poznania v mnohých oblastiach znamenal zabíjanie myslí. Dnes sa ožívujú staré tradície a ľudia sa opäť pokúšajú prispôbiť svoje životy predstavám svojich predkov.“ ([29], 16) Vyzdvihuje prístup tých vedcov – lekárov, antropológov, ekológov a ďalších, ktorí prispôbujú svoje postupy hodnotám ľudí, ktorým majú radiť. „Takáto veda je jedným z najnádhernjších vynálezov ľudskej mysle. Som však proti ideológiám, ktoré používajú meno vedy ku kultúrnej vražde.“ ([29], 16) Nielen veda, ale aj takzvané ne-vedecké kultúry, postupy a predpoklady môžu podľa neho „stáť na vlastných nohách a ak si to ich predstavitelia želajú, malo by im to byť umožnené.“ ([29], 6) Celé ľudstvo môže mať úžitok z vedy, ale tento úžitok nemožno vnucovať. Účastníci diskusie ho musia preskúmať a slobodne prijať. Podľa Feyerabenda môže dokonca existovať mnoho „rôznych druhov“ vedy. Ľudia žijúci v odlišných podmienkach a prostrediach, vychádzajúci z rôznych prístupov, sa môžu o svete dozvedieť rôzne veci a svojím poznaním sa môžu navzájom obohacovať.²²

²¹ Politické názory, ktoré v tejto monografii Feyerabend prezentoval, sú kombináciou liberalizmu a sociálnej demokracie. Usudzovať, že aj v politickej oblasti preferoval anarchizmus ako prijateľnú formu usporiadania spoločnosti, by bolo absurdné.

²² Tieto otázky sú veľmi dôležité i dnes: globálne prelnanie kultúr nás vyzýva hľadať nové formy medzikultúrnej diskusie medzi diametrálne odlišnými hodnotovými a kognitívnymi systémami. Treto snahy sa prejavujú aj na úrovni humanitných a sociálnych vied, napríklad v antropológii a religionistike, v úsilí o vytvorenie fungujúceho komparatívneho prístupu, ktorý by takúto diskusiu mohol sprostredkovať [41]

V monografii *Zbohom rozumu* [23] sa Feyerabend vo veľkej miere venuje otázkam kultúrneho a kognitívneho relativizmu a prichádza k záveru, že relativizmus síce nie je vhodnou finálnou filozofiou, poskytuje však nástroje potrebné na objasnenie vzťahov medzi *dogmatickými* svetovými názormi. Je len prvým krokom na ceste k pochopeniu živých tradícií: „Relativizmus je rovnaká chiméra ako absolutizmus, jeho hašterivé dvojča.“ ([29], 305) Ani stanoviská rôznych kultúr podľa neho v skutočnosti nie sú až také vzdialené. Kultúry interagujú, menia sa a môžu sa vymaniť z pevných a objektívnych determinácií, či skôr determinácií, ktorým niektorí antropológovia dali podobu neúprosných kultúrnych pravidiel a zákonov. Jednotlivé kultúry sa od seba vzájomne učili, dômyselne dokázali transformovať takto nazhromaždený materiál, takže podľa Feyerabenda dôjdeme k záveru, že „každá kultúra je *potenciálne všetkými kultúrami* a že špecifické kultúrne charakteristiky sú v konečnom dôsledku variabilnými manifestáciami *jedinej ľudskej podstaty*... Objektivismus a relativizmus sú rozhodne neudržateľné nielen ako filozofické postoje, ale sú to aj zlé návody na plodnú kultúrnu spoluprácu... Nech je to už akokoľvek, než sa pokúsime zmeniť iných, musíme byť najprv pripravení zmeniť sami seba.“ ([25], 151-152) Feyerabend považuje za potrebné vyvinúť nové nástroje a prostriedky, ktoré by mohli viesť k rovnocennému a zmysluplnému dialógu medzi rozmanitými tradíciami videnia sveta, pričom rozlišuje dva odlišné typy diskusie – *riadenú* a *otvorenú*. Riadená diskusia prijíma dobre špecifikovanú tradíciu a pripúšťa len odpovede, ktoré zodpovedajú jej kritériám. Ak sa jedna strana ešte nestala účastníkom, bude prenasledovaná, prehováraná, „vychovávaná“, až kým tak neurobí – a potom začne diskusia. *Racionálna diskusia* je podľa neho špeciálnym prípadom riadenej diskusie. V prípade otvorenej debaty sú jej účastníci ponorení do spôsobov myslenia, cítenia, vnímania tých druhých do tej miery, že sa ich myslenie, spôsoby vnímania, názory na svet môžu úplne zmeniť tým, že sa podieľajú na novej a úplne odlišnej tradícii a stanú sa inými ľuďmi. „Otvorená debata rešpektuje partnera, nech už je to jedinec alebo celá kultúra, kým racionálna debata sľubuje rešpekt len v rámci racionálnej debaty.“ ([29], 306)

Feyerabendove úvahy o problematike relativizmu a realizmu vyústili do vytvorenia koncepcie tzv. *procesuálneho realizmu*.²³ Svet podľa neho existuje nezávisle od nás, nepoznávame ho však objektívne v tom zmysle, že by naše poznanie bolo jeho „dokonalým obrazom“, pričom neplatí ani to, že svet našimi poznávacími aktivitami nemeníme. Vedecké teórie Feyerabend chápe

²³ Označenie „procesuálny realizmus“ nepochádza od Feyerabenda (pozri [4]). Sám by sa akékoľvek označenie bránil, myslím však, že tento názov pomerne výstižne charakterizuje jeho chápanie a interpretáciu realizmu

v istom zmysle ako „experimentálne zariadenia”, ktoré spolu s historicky podmieneným kultúrnym a sociálnym kontextom významne *spolu*formujú „svet” a „realitu” určitým spôsobom. Preto veľmi záleží na tom, aký prístup k svetu *zvolíme* a v závislosti od toho dosiahneme primerané výsledky. Rozličné prístupy generujú rozličné výsledky, a tým aj rozličné „svety”. Ak k svetu pristupujeme jedným spôsobom, dostaneme elementárne častice, ak iným, dostaneme živú prírodu plnú bohov. ([30], 184) Neznamená to však, že svet je len a úplne výtvorom, konštruktom človeka. Feyerabend sa snaží ukázať, že nie všetky prístupy k svetu sú úspešné a prinášajú výsledky – materiál, z ktorého ľudia svet formujú, kladie odpor. Je však podľa neho „*oveľa tvárnejší* ako sa vo všeobecnosti predpokladá.“ ([30], 184) Procesuálnosť tohto typu racionality ilustruje príkladom: „Vedci žijúci v neustále sa meniacom fyzikálnom a sociálnom prostredí najprv myšlienkami a aktivitami, neskôr pomocou zložitých techník a priemyselných komplexov, ako je CERN, vytvorili najskôr metafyzické atómy, potom hrubé fyzikálne atómy a nakoniec komplexné systémy elementárnych častíc, a to z látky, ktorá z týchto komponentov nepozostáva, ale z ktorej môžu byť vytvarované. Vedci sú z tohto hľadiska sochármi skutočnosti, ale sochármi vo zvláštnom zmysle slova. Na svet *pôsobia* nielen *kauzálne*, ale *vytvárajú aj sémantické podmienky*, v rámci ktorých na základe známych predpokladov dospievajú k jasným záverom, umožňujúcim tvorbu nových projekcií s overiteľnými účinkami.“ ([30], 183) Takto vytvorená „realita” je kondicionálnou realitou: je podmienená koordinovaným sociálnym úsilím determinovaných ľudí a objektívnymi, nezávislými prekážkami kladenými realitou. Jednou z hlavných otázok potom pre Feyerabenda je, aké ďalšie – doteraz neznáme – javy a zákony môžeme nájsť za iných podmienok a okolností a kde ležia hranice možných skúmateľných, jedinečných podmienok a okolností, ktoré môžu vedu k týmto objavom viesť.

Táto stať vznikla v rámci grantového projektu č. 2 3048 23 *Metodológia sociálnych a humanitných vied (Vybrané problémy)*.

LITERATÚRA

- [1] DEMJANČUK, N (2002): *Filosofie a vědecké myšlení*. Plzeň
- [2] DUPRÉ, J. (1983): Disunity of Science. In *Mind* XCII, 321-346
- [3] FARKAŠOVÁ, E. (2002): Situovanosť vedeckého poznania verus jeho objektivita. In: *Filozofia* 57, č. 6, 383-392
- [4] FARRELL, R. P. (2001) Feyerabend's Metaphysics: Process-Realism, or Voluntarist-Idealism? In: *Journal for General Philosophy of Science* 32, 351-369.
- [5] FARRELL, R. P. (2003): *Feyerabend and Scientific Values: Tightrope-Walking Rationality*. Kluwer, Dordrecht.

- [6] FEYERABEND, P. K. (1951): **Zur Theorie der Basissätze**. Wien
- [7] FEYERABEND, P. K. (1960): Patterns of Discovery In: **Philosophical Review** 69, č. 2, 247-252
- [8] FEYERABEND, P. K. (1962): Explanation, Reduction, and Empiricism In: H. Feigl, G. Maxwell (eds.). **Minnesota Studies in the Philosophy of Science**. Volume III University of Minnesota Press, Minneapolis, 28-97
- [9] FEYERABEND, P. K. (1963): How to be a Good Empiricist: A Plea for Tolerance in Matters Epistemological. In: Baumrin, B. (ed.): **Philosophy of Science: The Delaware Seminar**. Volume II Interscience Publishers, New York, 3-39.
- [10] FEYERABEND, P. K. (1965 a): Problems of Empiricism In: R. G. Colodny (ed.): **Beyond the Edge of Certainty. Essays in Contemporary Science and Philosophy**. University of Pittsburgh Series in the Philosophy of Science. Volume II Prentice-Hall, New Jersey, 145-260
- [11] FEYERABEND, P. K. (1965 b): Reply to Criticism. Comments on Smarts, Sellars and Putnam. In: Cohen, R. S.; Wartofsky, M. W. (eds.): **Boston Studies in the Philosophy of Science**. Volume II. Humanities Press, New York, 223-261.
- [12] FEYERABEND, P. K. (1968): On a Recent Critique of Complementarity. Part I. In: **Philosophy of Science** 35, č. 4, 309-331.
- [13] FEYERABEND, P. K. (1970 a): Against Method. In: Radner, M.; Winkler, S. (eds.): **Analysis of Theories and Methods of Physics and Psychology. Minnesota Studies in the Philosophy of Science**. Vol. IV. University of Minnesota Press, Minneapolis, 17-130.
- [14] FEYERABEND, P. K. (1970 b): Consolations for the Specialist. In: Lakatos, I.; Musgrave, A. (eds.). **Criticism and the Growth of Knowledge**. Cambridge University Press, London and New York, 197-230.
- [15] FEYERABEND, P. K. (1975): **Against Method. Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge**. New Left Books, London
- [16] FEYERABEND, P. K. (1976): Logic, Literacy and Professor Gellner. In: **British Journal of Philosophy of Science** 27, 381-391.
- [17] FEYERABEND, P. K. (1978): **Science in a Free Society**. New Left Books, London
- [18] FEYERABEND, P. K. (1981 a): An Attempt at Realistic Interpretation of Experience. In: **Philosophical Papers I**. Cambridge University Press, Cambridge, 17-36.
- [19] FEYERABEND, P. K. (1981 b): Introduction: Proliferation and Realism as Methodological Principles. In **Philosophical Papers I**. Cambridge University Press, 139-145.
- [20] FEYERABEND, P. K. (1981 c): **Problems of Empiricism. Philosophical Papers II**. Cambridge University Press, Cambridge
- [21] FEYERABEND, P. K. (1981 d): **Realism, Rationalism and Scientific Method. Philosophical Papers I**. Cambridge University Press, Cambridge.
- [22] FEYERABEND, P. K. (1987 a): Putnam on Incommensurability. In: **British Journal for the Philosophy of Science** 38, č. 1, 75-81.
- [23] FEYERABEND, P. K. (1987 b): **Farewell to Reason**. Verso, London and New York.
- [24] FEYERABEND, P. K. (1991): Realizmus a historická poznania. In: ([30]), 171-188).
- [25] FEYERABEND, P. K. (1995): **Killing Time: The Autobiography of Paul Feyerabend**. University of Chicago Press, Chicago and London
- [26] FEYERABEND, P. K. (1999 a): **Tři dialogy o vědě**. Vesmír, Praha.
- [27] FEYERABEND, P. K. (1999 b) **Knowledge, Science and Relativism. Philosophical Papers III**. Cambridge University Press, Cambridge.
- [28] FEYERABEND, P. K. (1999 c): **Conquest of Abundance. A Tale of Abstractness Versus the Richness of Being**. Chicago University Press, Chicago and London
- [29] FEYERABEND, P. K. (2001). **Rozprava proti metodě** Aurora. Praha

- [30] GÁL, E. – MARCELLI, M. (ed.) (1991): **Za zrkadlom moderny**. Archa, Bratislava
- [31] HARDING, S. (1991): **Whose Science, Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives**. Cornell University Press, New York
- [32] HARDING, S. (1998): **Is Science Multicultural? Postcolonialism, Feminism and Epistemologies**. Indiana University Press, Bloomington.
- [33] HEMPEL, C. G. (1953): *Studies in the Logic of Explanation*. In: Feigl, H.; Brodbeck, M. (eds.): **Readings in the Philosophy of Science**. Appleton-Century-Crofts, New York.
- [34] KUHN, T. S. (1977): **The Essential Tension**. University of Chicago Press, Chicago
- [35] LAKATOS, I. (1970): *Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes*. In: Lakatos, I.; Musgrave, A. (eds.): **Criticism and the Growth of Knowledge**. Cambridge University Press, London and New York, 91-196
- [36] LAMB, D. – MUNÉVAR, G. – PRESTON, J. (eds.) (2000): **The Worst Enemy of Science? Essays in Memory of Paul Feyerabend**. Oxford University Press, New York.
- [37] MILL, J. S. (2001): **O politickej slobode**. Kalligram, Bratislava
- [38] MUNÉVAR, G. (1993): **Beyond Reason: Essays on the Philosophy of Paul Feyerabend**. Boston: Kluwer Academic Press.
- [39] MUNÉVAR, G. (2000): *A Rehabilitation of Paul Feyerabend*. In: Lamb, D. – Munévar, G. – Preston, J. (eds.): **The Worst Enemy of Science? Essays in Memory of Paul Feyerabend**. Oxford University Press, New York, 58-79
- [40] NAGEL, E. (1960): *The Meaning of Reduction in the Natural Sciences*. In: Danto, A. C. – Morgenbesser, S. (eds.): **Philosophy of Science**. World Publishing, New York.
- [41] PADEN, W. E. (2002): **Bádání o posvátnu. Náboženství ve spektru interpretací**. Masarykova universita, Brno.
- [42] POPPER, K. R. (1965). **Conjectures and Refutations**. Routledge and Kegan Paul, London.
- [43] POPPER, K. R. (1994). **Otevřená společnost a její nepřítelé II**. Oikúmené, Praha.
- [44] PRESTON, J. (1997): *Feyerabend's Retreat from Realism*. In: **Philosophy of Science** 64, 421-431.
- [45] RYBÁR, J. (1996) *Pred tým, než sa pokúsiš niekoho zmeniť*. In: **Organon F** 3, č. 2., 113-124
- [46] TALIGA, M. (2003): *O Popperovej blízkosti k pravde*. In: Havlík, V. (Ed.). **Metoda, význam, intence**. Filosofía, Praha, 125-136
- [47] VICENÍK, J. (1988): **Spory o charakter metodológie vied. Problémy a tendencie**. Pravda, Bratislava
- [48] VICENÍK, J. (1996): *T. S. Kuhn a teória vedeckých revolúcií*. In: **Organon F** 4, č. 4, 337-358.
- [49] WATKINS, J. (2000): *Feyerabend among Popperians*. In: Lamb, D. – Munévar, G. – Preston, J. (eds.): **The Worst Enemy of Science? Essays in Memory of Paul Feyerabend**. Oxford University Press, New York, 47-57